

СЕМНА СТРУКТУРА ІМЕННИКОВИХ ЗВУКОЛЕКСЕМ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Семантична організація лексичного складу мови була й залишається однією з найактуальніших проблем науки про мову. Складність класифікації лексики спричинюється властивістю слова бути одночасно елементом різних семантичних систем і підсистем. З'ясування природи лексичних значень ускладнюється ще й тим, що слова слугують не тільки знаками якихось позамовних явищ і предметів, але є засобом формування понять, тобто категорій мислення [11, 76].

Спроби класифікувати лексику тривають і досі. Васильєв Л.М. запропонував “Системний семантичний словник російської мови”, випуск другий якого присвячено макрополям властивість, поведінка, звучання [1]. В основі класифікації аналізованої лексики й фразеології лежать семантичні категорії російської мови. У словнику подана переважно предикатна лексика й фразеологія: дієслова, прикметники, прислівники, іменники, ідіоми, стійкі перифрази. Клас предикатів звучання поєднує в собі предикати властивості та процесуальні предикати. Окрім абстрактних предикатів, Васильєв Л.М. залучає до цього класу три основні підкласи: 1) предикати, що позначають звуки, які створюються неживими предметами; 2) предикати, що позначають звуки, які створюють живі істоти (окрім людини); 3) предикати, які позначають звуки, що створює людина [1]. Для адекватного відображення семантичних полів у словнику поряд із предикатною лексикою було залучено непередикатну: імена відношень, властивостей, станів, оцінок, дій тощо.

Спробу класифікувати сучасну російську загальноживану лексику зроблено в “Російському семантичному словнику” за загальною редакцією Н.Ю.Шведової [10]. У ньому слова згруповані за частинами мови та, враховуючи лексичне значення, розподілені за лексико-семантичними класами та їхніми меншими складовими. Том третій словника, присвячений іменникам із абстрактним значенням, серед яких лексико-семантичний клас “Фізичні стани і властивості живих істот, організмів, їх життєдіяльність” містить підкласи лексики на позначення звуків навколишнього середовища [10].

В українському мовознавстві дослідження окремих груп лексики, що входить до мікрополя “звук”, здійснювалися з погляду словотвірного (О.І.Гаценко) [3], аналізувалася деривація в іменниках відвігукового походження (О.Й.Курило) [7]. Однак іменники, що номінують звуки навколишньої дійсності, в структурі мікрополя “звук” не були предметом окремого дослідження в українській мові. Визначення семної структури допоможе виділити ідентифікаційні та диференційні ознаки іменникових звуколексем, а встановлення складу цього мікрополя дозволить чіткіше уявити обсяг ЛСП звуконайменувань.

Семантичною особливістю мікрополя “звук” можна вважати розмежування його на два структурні підрозділи: 1) власне найменування звуків (наприклад, *шерхїт, шелест, відгомін, виляск, баритон, виск, гамір, тріск, дзвін, залп, гомін, луна* тощо) і 2) опредмечені через відповідну звукодію найменування звуків (наприклад, *хлюпання, цвірінькання, белькотання, бамкання, скавуління, сичання, виття* тощо). У

статті зроблено спробу проаналізувати семну структуру та склад власне найменувань звуків.

Сучасна семасіологія розглядає семему як складну організацію, що має свою структуру. При аналізі семної структури під семою розуміємо семантичну одиницю, неподільну для мовної свідомості, що є компонентом семеми і відображає певні ознаки предмета/поняття [8, 37-38; 2, 36]. Семи як результат відображення у свідомості мовця властивостей об'єктів, що позначаються, займають проміжне положення між світом речей і мовними формами [4, 106]. Розуміючи, що членування семеми на семи має безкінечний характер, в аналізі обмежено семну схему семем узуальними характеристиками.

Словник української мови в 11-ти томах фіксує близько 300 іменникових лексем, що передають власне найменування звуків, серед яких налічується близько 460 семем, що в прямому чи переносному значенні, безпосередньо чи опосередковано мають сему “звук”.

Іменникові звуконайменування вирізняються специфікою семного складу. Ядро семної структури звуколексем складають основні, постійні семи. Серед основних сем виділяється сема “звук”. Наприклад, *вуркіт* → звук + *несильний* + *низький* + *переливчастий*; *дзвін*² → звук + *високий* + *металевий*; *лускіт* → звуки + *сухі* + *різкі* + *схожі на розриви або тріскання*. Ця сема виявляється в переважній більшості досліджуваних семем і часто опосередковується семами “голос” (*баритон* → *голос* + *чоловічий* + *середній* + *між басом і тенором*), “шум” (*шелест* → *шум* + *глухий*), “крик” (*виск* → *крик* + *тонкий* + *пронизливий*), “вигук” (*о́клик* → *вигук* + *голосний* + *почуття*) тощо.

Серед основних сем виділяються описові семи, зокрема це семантичний множник “інтенсивність”, у межах якого сформовані градуальні семи “легкий – слабкий – послаблений - сильний”, наприклад, *шепріт* – *відголос* – *відлуння* – *галас*.

До поширених основних належить і семантичний множник “висота, тембр”, у складі якого антонімічні семи “високий” – “низький” (*виск*, *дискант*, *цвенькіт* – *вуркіт*, *контральто*, *заводи*); “з присвистом” (*сон*), “сиплий”(хрип), “хриплий” (*кашель*, *прихрип*) “тонкий” (*фальцет*, *цвенькіт*, *писк*), “свистячий” (*присвист*, *свист*), “монотонний” (*рокіт*) тощо.

Множник – “характер звучання” – об'єднує такі ознаки звуконайменувань, як “протяжність” (*рев*, *протяг*², *перегуд*), “перекотистість” (*перекати*), “переливчастість” (*туркіт*, *розлив*, *рокіт*), “розкотистість” (*залп*, *розкати*), “нестримність” (*гогіт*, *іржання*), “пронизливість” (*виск*, *ляскіт*²), “різкість” (*зик*, *лускіт*, *стрекотня*), “одноманітність/різноманітність” (*передзвін*, *перелив*), “жалібність” (*зойк*), “уривчастість, нерівність звучання” (*шваркіт*, *дренькіт*, *дріб*, *перегуд*, *дзвін*², *клект*, *стук*²) тощо.

Звук як категорія фізична характеризується за дзвінкістю/глухістю. Чітко простежується наявність відповідних антонімічних сем і в звуконайменуваннях. Зокрема, сему “дзвінкий” містять семеми лексем *бренькіт*, *брязкіт*, *брязк*, *дренькіт*, *цвенькіт*, *передзвін*, *дзвяк*¹, а семою “глухий” об'єднуються семеми лексем *шерхіт*, *шелест*, *зітхання*, *подих*, *лопотня́ва*, *клект*, *рокіт*, *гогіт*.

До основних також належить семантичний множник “гучність”, у складі якого об'єднуються градуальні семи “тихий” (*шепіт*, *дихання*, *журкіт*, *підшепти*, *лепет*), “неголосний” (*шаркіт*, *шамотня*, *зітхання*, *напівшепіт*, *подих*, *по́шум*), “голосний”

(галас, гам¹, зойк, зіпання, хор, перегóмін, гогіт, оклик, лемент, крик, клич, клет), “гучний” (виклик, овація, виляск, зал, рев).

Тривалість звукового ефекту/звуку представлена антонімічними семами “довгий” (благовіст, гуркотнеча, тріскотня, розкати, розспів, стрілянина) – “короткий” (бренькіт, гикавка, дренькіт, дріб, тріск, дзвяк¹, призвук, стук²); “повторюваний” (стуканина, стукіт, тупанина, тріскотня́ва).

Важливо при диференціації звуконайменувань чітко розмежовувати семми звуколексем за множителем “джерело звуку” (хто або що створює той чи інший звук). Цей семантичний множник об’єднує такі семми, як “людина” (зойк, зіпання, напівшепіт, погук, лемент), “тварина” (крик, іржання, рев), “птахи” (цвенькіт, трель, крякіт, клич, клет), “комахи” (хор, стрекотня), “механізми” (лопотня, соп, рокіт, стріл, зумер, передзвін), “рідина” (плескіт, плюскіт, крап¹, журкіт, прибій) тощо. У переважній більшості семем семантичний множник “джерело звуку” виконує диференційну функцію. Наприклад, рокіт: “1. Розкотисті звуки, що зливаються в монотонне звучання; // Шум моря, річки, хвиль; // Монотонний, глухий, приглушений гуркіт працюючих машин, механізмів і т. ін.; // Звуки оркестру, музичних інструментів; // Низьке звучання голосу або приглушений шум багатьох голосів. 2. Мелодійні переливчасті звуки” (СУМ, VIII, 874).

Іноді за певною семемою може бути закріплена специфікована сема, яка дає точнішу вказівку на джерело звуку. Порівняймо семми крик: “1. // Про різкі звуки тварин, птахів” (СУМ, IV, 344); цвенькіт: “розм. Щebetання, цвірінькання (про горобців та деяких інших птахів)” (СУМ, XI, 184); туркіт²: “1. Своєрідні переливчасті звуки, які видає голуб, горлиця” (СУМ, X, 327). Частина ж семем іменникових звуколексем нейтральні до певного джерела, а тому дізнатися про того/те, що продукує звук, можна лише з контексту. Наприклад, звук (згук (СГ, II, 141)): “1. Слухове відчуття, що викликається механічними коливаннями; те, що людина чує, сприймає органом слуху; // Спів, музика; // перев. мн. Мелодія” (СУМ, III, 500): “Дячок слухав звуки балабайки, що ледве долітали сюди, і йому було сумно (М.Хвильовий); Довго гриміли народні пісні на красивих вулицях української столиці. Ось вони лунають на Володимирській вулиці, і окремі звуки їх доносяться до партеру оперного театру [...] (О.Довженко); Його вивів із задуми чудний якийсь згук [звук]. Немов хвіртка скригнула чи клямка брязнула (М.Коцюбинський)”.

Звук спричинюється як певним джерелом, так і опосередковується іншою дією. На цій підставі виокремлюється ще один основний семантичний множник – “супровідна дія”, до складу якого входять семми “удар”, “падіння”, “хода”, “біг”, “кипіння”, “вдих/видих”, “розрив”, “плач” тощо. Тільки через супровідну дію можливий звуковий ефект. Наприклад, хрумкіт – “звук при жуванні, подрібненні їжі” (СУМ, XI, 157), грюкіт – “сильний уривчастий звук від удару по чомусь, падіння чого-небудь і т.ін.; ряд таких звуків” (СУМ, II, 184), оплески – “плескання в долоні на знак вітання когось-небудь або схвалення чого-небудь; аплодисменти” (СУМ, V, 715).

Серед звуконайменувань є група семем, які номінують процес говоріння. Для цієї групи, окрім уже перелічених сем, характерні семми “комунікативність”, “особливості артикуляції”, “сприйняття інформації, зрозумілості”. Наприклад, шваркіт → говоріння + швидко + нерозбірливе, лопотня → говоріння + поспішне + незрозуміле, шепіт → мовлення + тихо + без участі голосових зв’язок, різнів → говоріння + наспівне.

До непоширених другорядних належать такі семи звуконайменувань, як “кількість учасників”, “емоційне враження”, “порядок, черговість звуків”, “темп, швидкість звучання”, “найвища міра ознаки”, “причина”, “відстань”, “місце”, “сфера використання”, “ритм”, “якість предмета”, “подібність до якогось звуку”, “віковий ценз”, “стать”, “очікуваність” тощо.

Негативні семи наявні переважно в тих звуколексемах, які передають відсутність звуку або суттєву його зміну. Наприклад, *затішок*: “2. Відсутність звуків, шумів, руху, метушні; тиша”(СУМ, III, 351); *шепіт*: “1. Тихе мовлення, при якому звуки вимовляються без участі голосових зв’язок” (СУМ, XI, 440); *безголосся*: “1. Повна втрата або погіршення голосу. 2. Відсутність звуків; тиша” (СУМ, I, 123-124); *тиша*: “1. Стан, коли де-небудь немає звуків, шуму; // Відсутність розмов, мовчанка; // Відсутність руху, метушні, що супроводжується шумом” (СУМ, X, 135).

Багато в семній структурі звуконайменувань диз’юнктивних (варіантних) сем, які у семемах представлені через кому та за допомогою сполучників **або**, **а також**. Наприклад, *гикавка (ікавка)* – “мимовільні вдихувальні рухи, що викликаються судорожним скороченням діафрагми, а також короткі уривчасті звуки, що їх супроводять” (СУМ, II, 60), *тріскотнява* – “розм. 1. Сильний безперервний або тривалий багаторазовий тріск, утворюваний чим-небудь” (СУМ, X, 277), *розкати* – “4. Тривалий, розкотистий гук, відзвук, який лунає, поширюється далеко навкруги” (СУМ, VIII, 690). Диз’юнктивними можуть бути як семи на позначення головних ознак звуку (родової характеристики), так і другорядних. Наприклад, *виск* – “тонкий, пронизливий крик; звук, який видає людина або тварина; // високий, пронизливий звук, утворюваний при терті металевих чи дерев’яних предметів або при польоті кулі, снаряду і т. ін.” (СУМ, I, 486).

Іменники позначають головними чином реальні предмети та явища об’єктивного світу, спостерігаючи за якими людина відкриває все нові й нові їх властивості [8, 48]. Ознаки, властиві денотату з тим чи іншим ступенем вірогідності, передають вірогіднісі семи. Для аналізованих лексем як вірогіднісі, в окремих випадках виступають семи:

- повторюваність звукового ефекту (наприклад, *дріб*: “2. перен., збірн. Часто повторювані, короткі, переривчасті звуки, що виникають від ударів по чому-небудь, при стрільбі” (СУМ, II, 413));
- характер звучання (наприклад, *гуркіт*: “Звуки від ударів, падіння, розрядів і т. ін., переважно протяжні, розкотисті” (СУМ, II, 195));
- джерело звуку (наприклад, *рик*: “Сильний рев тварин (переважно свійських), злісне ричання (хижаків)” (СУМ, VIII, 533));
- вказівка на віковий ценз та стать того, хто продукує звук (наприклад, *щebet*: “2. перен. Швидка, жвава мова (переважно жінок і дітей)” (СУМ, XI, 576)).

Сема формально може бути виражена окремим словотвірним афіксом. Наприклад, у лексемі *безголосся* афікс вказує на відсутність голосу; у лексемах *балаканина*, *тупанина*, *стуканина*, *грюканина* – на тривалість звукового ефекту; у лексемах *відгук*, *відголос*, *відгомін*, *відгул*¹, *віддзвін*, *відзвук*, *відлуння*, *відлунок*, *відляск* – на відбиття звуку; у лексемах *тріскотнеча*, *гуркотнеча*, *стукотнеча*, *тріскотнява*, *стукотнява*, *крикнява*, *реготня*, *стукотня*, *тупотня* – на інтенсивність звучання; у лексемах *вибух*, *вигрім*, *вигук*, *виклик*, *викрик*, *виляск* – на гучність звуку; *присвист*, *притуп*, *прихрип* – на супровідність основного звуку тощо. Л.М.Васильєв називає

такі семи експліцитними. З іншого боку, в іменниках *галас, гармидер, гам¹, гвалт, гомін* сема “голосний” не має індивідуальних формальних засобів вираження в лексемі. Така сема є відповідно імпліцитною.

Семи іменникових звуколексем відображають не лише ознаки денотата, а й певне емоційно-оцінне ставлення. Наприклад, ірон. *козлетон* – “високий неприємний, фальшивий голос співака” (СУМ, IV, 213). Однак, оцінна сема в семемах аналізованих звуколексем переважно відсутня.

Деякі лексеми марковані стилістичними семемами, зокрема, поет. *відлуння, перегомін, клич, пошум, грай*, ритор. *набат*, уроч. *клич*, заст. *альярм, подзвін*, розм. *шелех, дренькіт, метушня* тощо.

Значеннєві компоненти слова нерівноправні в структурі семема, тому вони перебувають між собою у різних відношеннях. Верхівку семної ієрархії у складі мікрополя займає значення, спільне для всіх слів, родова інтегральна сема – архісема “звук”. Її можна вважати конститутивною, бо саме ця ознака й задає лексико-семантичне поле. До складу аналізованого об’єднання залучаються всі слова, які мають це значення, тобто включають його в своє тлумачення [6, 159]. Далі розташовані конкретніші видові семи – “голос”, “шум”, “гамір”, “говоріння”, “луна”, “гук” тощо. Саме через видові семи архісема “звук” безпосередньо чи опосередковано представлена в усіх аналізованих лексемах. Ієрархія компонентів мікрополя “звук” спроектована структурою поняття звук як категорії фізичної. Зокрема, далі йдуть семантичні множники “інтенсивність”, “тривалість”, “тембр”, “гучність”, “характер звучання”, “дзвінкість”. Наступний рівень ієрархії – “джерело звуку”, “супровідна дія”, “особливості артикуляції”, “комунікативність”, “зрозумілість”. Останній рівень ядра посідають множники “темп”, “швидкість”, “чергування звуків”. Усі інші (другорядні) семи належать до периферії семної структури звуколексем. Але часто саме периферійні семи виступають тими диференційними ознаками, за якими одна семема відрізняється від іншої. “Будь-яка семема умовна без виділення таких елементів значення, які мають характер її диференційних ознак. Як правило, під диференційними ознаками розуміються ті смисли, які властиві частині слів і за допомогою яких значення слів відповідного семантичного поля можуть бути розрізнені” [6, 159]. Саме ієрархія сем, які формують значення семем-елементів досліджуваного поля, дозволяє знайти “точку відліку”, відмовитися від приблизності визначень [9, 24].

З’ясування семної структури іменникових звуколексем дає змогу говорити про склад мікрополя “звук” та розподіляти іменникові звуконайменування за різними ЛСГ. Основою мовного змісту є його денотативний аспект (відношення одиниць мовної системи до навколишнього світу) [4, 53]. За денотативним значенням семема іменникових звуколексем, що входять до мікрополя “звук”, утворюють 5 лексико-семантичних груп: 1. Універсальні звуки. 2. Звуки, утворювані неживими предметами. 3. Звуки, утворювані живими істотами (окрім людини). 4. Звуки, утворювані людиною. 5. Звуки, утворювані супровідною дією.

До ЛСГ, що об’єднує у своєму складі універсальні звуки, належать: 1) злиття, сукупність звуків або звук взагалі: *гул, гук, грюкіт, шум, шумовиння, звук, тон, стугін, рокіт, розкоти/розкати, туркіт², крик, лемент, погук, перелів, перекасти/перекіт, перегуд, музика, гомін, говір, гам¹, гамір, галас, шелест, шелех, хор, стереозвук*; розм. *грюканина, содом/содома, стуканина, крикнява, протяз²*,

рейвах, зик, метушня, гуркотнеча/гуркотня, гуркотнява, твалт, гармидер, шваркіт, шамотня, гаркіт; перен. грім, пошепт, лепет, рик, ревіння, ревище, рев, передзвін, дріб, шепіт, пересвист; поет. пошум, перегомін; поет., перен. грай; рідко відгул¹, шемріт; заст., рідко алярм); 2) відбиття звуків: луна, відляск/відлясок, відлунок, відзвук, виляски, відгук, відгомін/відгомінок, відголос, рідко віддзвін, відголосок; поет. відлуння.

ЛСГ на позначення звуків, утворюваних неживими предметами, розгалужена. Зокрема, в її складі виокремлюються такі підгрупи: звуки твердих предметів; звуки, викликані рухом рідини; звуки, викликані рухом повітряних мас. Найширше представлена перша підгрупа: 1) звуки рослинного світу: *шелест, шерех; розм. шваркіт, шелех; перен. пошепт, шепіт; рідко. шемріт; 2) звуки механізмів, машин тощо: гуркіт, гул, гудок, грюкіт, грюк, вигрім, вереск, постріл, поскрип, посвист, стукіт, стрілянина, стук², стереозвук, рокіт, лопотня, скрегіт, сирена, свисток, передзвін, ляскіт¹, ляск¹, залп, удар, тріск/тріскіт, рідко полуск, соп, клет, вистріл; розм. постук, стукотнява/стукотня, стукотнеча, стріл, стрекотнява, тріскотня/тріскотнява, лопотнява, зумер, рідко стукнява; перен. скрекіт, сап², шепіт; 3) звуки металевих, скляних, дерев'яних предметів: видзвін, скрегіт, передзвін, ляскіт²/ляск², лускіт/луск, дзвяк¹/дзвякіт, дзвін², брязк/брязкіт, виск, бренькіт, благовіст, рідко подзвіння, заст. подзвін; ритор. набат; перен. мідь; 4) звуки різних твердих предметів: гуркіт, гук, грюкіт, грюк, видзвін, вигрім, поскрип, стук², оплески, плескіт, ляскіт²/ляск², лускіт/луск, дзвін², удар, хрускіт, рідко полуск; розм. постук, стукотнява/стукотня, стукотнеча, тріскотня, тріскотнява, рідко стукнява; перен. регіт; 5) звуки, створювані музичними інструментами: рокіт, литаври, свист, передзвін, музика, гонг, бренькіт; розм. дренькіт; перен. розлив, мідь, плач.*

Підгрупа звуків, викликаних рухом рідини, представлена невеликою кількістю специфікованих лексем. Компенсація називань цього типу відбувається через універсальні найменування: *гул, рокіт, прибій, плюскіт, плюск, плескіт, плеск, журкіт, відплеск, виплеск, виляск, хлюпіт, рідко клет; розм. капанина, хляскіт, рідко крап¹; перен. пошепт, шепіт.*

Підгрупа звуків, викликаних рухом повітряних мас: *гуркіт, гул, грім, вигрім, посвист, присвист, свист, плескіт, гогіт; перен. регіт, плач.*

Значне місце в мікрополі “звук” належить ЛСГ, що позначають звуки живих істот. Серед найпоширеніших – ЛСГ звуків, утворюваних живими істотами, крім людини. Цю групи складають три підгрупи: звуки тварин, звуки птахів і звуки комах, земноводних, плазунів.

Підгрупа, що характеризує звуки тварин, поєднує в своєму складі звуки як диких тварин, так і домашніх. Словник фіксує порівняно невелику кількість семем, що вирізняються семою “створювані тваринами”: *посвист, по́клик, по́крик, стрекіт, іржання (рідше ржання), крекіт, крик, лемент, свист, рик, ревіння, рев, писк/пискіт/пискотня, ляск²/ляскіт², гогіт, виск; розм. стрекотнява, стрекотня, ревище, заводи; перен. регіт.*

Підгрупа звуків птахів: *щебет, покрик, поклик, скрип¹, скрипіт, стрекіт, туркіт², крик, крякіт, лемент, лопотня, скрекіт, свист, рип¹, зойк, писк/пискіт/пискотня, ляскіт²/ляск², фуркіт, тріск/тріскіт, хори, рідко полуск, клет, кигик; розм. скрипок, стрекотнява, стрекотня, кряк, лопотнява, заводи, цвенькіт; поет. грай, клик¹; уроч. клич; перен. регіт.*

Підгрупа на позначення звуків комах, земноводних, плазунів: *стрекіт, крекіт, скрекіт, писк/пискіт/пискотня, ляскіт²/ляск², тріск/тріскіт, хори*; розм. *стрекотнява, стрекотня*.

Найбільший сегмент у складі мікрополя “звук” займає ЛСГ звуків, утворених людиною. Враховуючи комунікативний та когнітивний аспекти у значенні того чи іншого звукового сигналу, структурно цю групу складають дві підгрупи: членороздільні звуки та звуки нечленороздільні.

Аналізуючи членороздільні звуки людини, можна виокремити власне членороздільні звуки та звуки, що позначають спів. Власне членороздільні звуки позначають голос людини, її розмову/мову: *голос, розмова, слово, вигук, лайка¹, лемент, лепет, промовка, промова, сварня, сваріння, сварка, мова, гомін, говір, напівшепіт, викрик, виклик, балаканина/балаканка, шепіт*, рідко *пошепт, перемовини*; розм. *стрекотня, перемови*; перен. *щебет, тріскотнява*, перен., розм. *стрекотнява, стрекіт*; зменш. *перемовки*. Окремо виділяються звуки, що позначають особливості вимови: *інтонація, акцент, вимова*, розм. *розпів*, муз. *речитатив*.

Словник фіксує небагато одиниць, семими яких номінують спів: *спів/співа, наспів, розспів, переспів, нота¹, мелодія, звук, хори, поліфонія, унісон*; розм. *заводи, виспів*; муз. *мотив, одноголосся, двоголосся, мурмурандо*.

До підгрупи нечленороздільних звуків належать: 1) нечленороздільні звуки та членороздільні звуки, що мають когнітивну спрямованість; 2) звуки вигукового характеру; 3) звуки, марковані фізіологічними процесами в організмі людини; 4) сукупність звуконайменувань, що вказують на забарвлення або стан голосу/звуку.

Нечленороздільні звуки та членороздільні звуки, що мають когнітивну спрямованість: *гук, вигук, вереск, шум, покрик, поклик, смішок/смішки, сміх, сльози, скрик, крик, лемент, лепет, окрик, оклик, погук, присвист, склик, регіт, ревіння, напівшепіт, зойк, зітхання, підсвист, пискіт, писк, гомін, гамір/гам¹, галас, виск, викрик, шепіт, хор*; розм. *верескотня, веремія/веремій, содом/содома, сміхотня, крикнява, лопотнява, рейвах, реготня (регітня), ревище, рев, зіпання, підшепти, пискотня, гогіт, заводини, заводи, шваркіт*; перен. *рик, телгання*, перен., рідко *розголос, клетт*, перен., зневажл. *іржання (ржання)*; поет. *перегомін*.

Клас лексем, що позначають звуки вигукового характеру: *покрик, скрик, крик, окрик, оклик, склик, зойк, виклик*.

Клас звуків, маркованих фізіологічними процесами в організмі людини: *видих, посвист, смішок, смішки, сміх, сльози, схлип, стукіт, стук², соп, кашель, позіхи, подих, присвист, свист, сап², зітхання, передіх, гикавка (ікавка), дихання, хрип, хрумкіт, хрипота*, рідко *прихрип*; розм. *сміхотня, позіхоти*.

Клас звуконайменувань, які вказують на забарвлення або стан голосу/звуку: *рокіт, нота¹, призвук, сопрано, соп, колоратура, контральто, октава, сап², рип¹, наголос, півтон, перелив, перекасти/перекіт, мецо-сопрано/мецо, ляскіт²/ляск², фальцет, форте, тон, такт¹, тенор, альт, дискант, вуркіт, виляск, безголосся, баритон, хрип, хрипота, трель*, рідко *прихрип*; розм. *виголос, підголосник, підголосок*; ірон. *козлетон*, муз. *мурмурандо, мікст, звук*, перен. *залп, розлів*.

Окрему ЛСГ становлять лексеми, семими яких позначають звуки, викликані супровідною дією (тертя, удар, зіткнення, кидання, політ, поштовх, дрижання, горіння, кипіння, човгання, хода, їжа, плач тощо): *грюк, грюкіт, вибух, вереск, шурхіт, постріл, посвист, скрип¹, скрипіт, стук², тупанина, тупіт*,

тупотня/тупотнява, кроки, лопотня, оплески, овація, притуп, притоп, присвист, скрегіт, свист, рип¹, плескіт, плеск, підсвист, марш¹, ляскіт¹/ляск¹, лускіт/луск, удар, фуркіт, тріск/тріскіт, виск, виляск, аплодисменти, шелест, шерхіт, шурхіт, хода, хрускіт, рідко полуск, тряскіт, клет, вистріл; розм. постук, скрипо́к, стукотнява/стукотня, стукотнеча, стуканина, тріскотня, тріскотнява, лопотнява, шамотня, шаркіт, хляскіт, хльост, гаркіт, розм., рідко стукнява; перен. залп.

Окрім виділених п'яти ЛСГ іменникових звуконайменувань, є ще ЛСГ у складі мікрополя “звук”, яка об'єднує звуконайменування, що вказують на характер комунікативної спрямованості (наказ, заклик, погроза, дорікання, здивування, захоплення, заспокоєння, осуд, схвалення, невдоволення, тривога, іронія тощо): *покрик, поклик, окрик, оклик, сигнал, свист, заклик, виклик, відбій, благовіст, передзвін, гармонія¹, суголосся; розм. зумер; поет. клик¹, уроч. клич, ритор. набат; муз. консонанс; заст., рідко алярм.*

Антонімічний характер має ЛСГ, що позначає зменшення звукового впливу або його відсутність: *спокій, за́тіішок, тиша, безголосся, мовчання; розм. мовчанка.*

На основі аналізу іменникових власне найменувань звуків можна зробити висновок, що їхня семна структура за своєю природою не однорідна, але на основі спільної семантики (“звук”) можна об'єднати ці лексеми. Кожна лексико-семантична група характеризується своїм набором сем, які вступають у різноманітні опозиції й утворюють структуру мікрополя. Польовий підхід до структури значення лексем та їх семем дозволяє пояснити семантичні потенції звуконайменувань та різноманітність їх можливих семантичних варіацій. Повноту ж уявлення про лексико-семантичне поле звуконайменувань в українській мові дасть подальший аналіз його складових компонентів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Васильев Л.М. Системный семантический словарь русского языка. Предикатная лексика. – Вып. 2. – Уфа: Изд-е Башкирск. ун-та, 2000. – 146 с.
2. Васильев Л.М. Современная лингвистическая семантика. – М.: Высшая школа, 1990. – 175 с.
3. Гаценко І.О. Типологічні особливості звуконаслідувальних слів (на матеріалі української, російської та англійської мов) // Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.15 / НАН України; Ін-т мов-ва ім. О.О.Потебні. – К., 2003. – 19 с.
4. Денисова С.П. Типологія категорій лексичної семантики. – К.: Київський держ. лінгвістич. ун-т, 1996. – 294 с.
5. Кобозева И.М. Лингвистическая семантика. – М.: Эдиториал УРСС, 2000. – 352 с.
6. Кронгауз М.А. Семантика. – М.: Рос. гос. гуманитар. ун-т, 2001. – 399 с.
7. Курило О.Й. Відвигукова лексика сучасної української літературної мови: склад та структура // Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Ужгородський нац. ун-т. – Ужгород, 2001. – 20 с.
8. Попова З.Д., Стернин И.А. Лексическая система языка: Внутренняя организация, категориальный аппарат и приемы изучения. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1984. – 148 с.
9. Рудяков О.М. Системний опис лексико-семантичної групи // Мовознавство. – 1987. - № 2. – С. 23 –27.

10. Русский семантический словарь. Толковый словарь, систематизированный по классам слов и значений / РАН. Ин-т рус. яз.; Под общей ред. Н.Ю.Шведовой. – Т. 3. – М.: Азбуковник, 2003. – 720 с.
11. Шмелев Д.Н. Очерки по семасиологии русского языка. – Изд. 2-е, стереотипное. – М.: Едиториал УРСС, 2003. – 244 с.

Умовні скорочення лексикографічних джерел

СГ – Словарь української мови. Упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко: В 4-х томах. – Т. 2. - К.: Наукова думка, 1996. – 588 с.

СУМ – Словник української мови: В 11-ти томах. – К.: Наукова думка, 1970 – 1980. – Т I-XI.

Н.В. Векуа

АНТОНІМІЧНІ ВІДНОШЕННЯ МІЖ ПАРАМЕТРИЧНИМИ ПРИКМЕТНИКАМИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЛІНІЙНИХ РОЗМІРІВ ПРЕДМЕТІВ

У пропонованій статті подається аналіз антонімічних відношень між якісними прикметниками на позначення лінійних розмірів, зокрема на позначення довжини.

Мета дослідження полягає в з'ясуванні специфіки складу мікрогрупи на позначення лінійних розмірів (висоти, довжини, глибини, ширини та товщини), внутрішня організація яких базується на протиставленні. На прикладі мікрогрупи на позначення висоти досліджуються межі варіювання семем, кваліфікуються умови розвитку та функціонування переносних значень.

Параметричні лінійні прикметники виступали предметом дослідження в англійській (Ч. Філлмор), німецькій (М. Бірвіш), німецькій з паралелями з англійської (Е. Лайзі), французькій (А. Греймас), російській (Ю.Д. Апресян, Н.Д. Арутюнова, А.Н. Журинський, Е.В. Рахиліна та інші) та українській (Л.А. Лисиченко, О.О. Тараненко, Л.М. Полюга, Т.Г. Линник, Т.А. Щєбликіна та інші) мовах. Це дає підстави стверджувати, що загальні риси семантичної структури значень цих прикметників “притаманні багатьом мовам, а, можливо, й універсальні” [1, 97]. Однак і досі актуальним залишається питання детального та всебічного опису цієї мікросистеми, зокрема антонімічних зв'язків, що виникають між параметричними лінійними прикметниками.

Розмірні, або параметричні, якості фізичних об'єктів, які наповнюють простір, що оточує нас, виражаються геометричними значеннями розмірів. Лінійні розміри відображають здатність об'єктів розташовуватись у певній частині простору, вони несуть інформацію про розташування об'єктів з позиції спостерігача (яка, наприклад, може проявлятися у співвідношенні між висотою, довжиною, глибиною, шириною та товщиною).

Аналізуючи параметричні прикметники на позначення довжини, висоти, ширини, товщини та глибини, А.Н. Журинський стверджує, що визначення певного розміру предмета (його орієнтація) може бути нормальним, миттєвим та перспективним [1, 105 – 108].